

УДК 94(47+477)

О.Ю. КОЛОМОЄЦЬ

ДО ПИТАННЯ ПРО УЧАСТЬ Н. К. КРУПСЬКОЇ У ВНУТРІШНЬОПАРТІЙНІЙ БОРОТЬБІ

Коломоєць Олена Юрїївна – аспірантка кафедри російської історії Дніпропетровського національного університету ім. О.Гончара

Автор розглядає роль Н. К. Крупської у внутрішньопартійній боротьбі в 1925-1926 роках, її позицію з питань політичної та економічної стратегії РКП(б)-ВКП(б).

Ключові слова: Н. Крупська, внутрішньопартійна боротьба, М. Бухарін, XIV з'їзд ВКП(б), кооперація.

Автор рассматривает роль Н. К. Крупской во внутрипартийной борьбе в 1925-1926 годах, ее позицию по вопросам политической и экономической стратегии РКП(б)-ВКП(б).

Ключевые слова: Н. Крупская, внутрипартийная борьба, Н. Бухарин, XIV съезд ВКП(б), кооперация.

The author considers role of N. Krupskaya in the inner-party struggle in 1925-1926 and her point of view devoted to political and economical strategy of RKP(b)-VKP(b).

Keywords: N. Krupskaya, inner-party struggle, N. Bukharin, XIVth VKP(b) congress, cooperative system.

© О.Ю. Коломоєць, 2012

Постановка проблеми. В 1925-1926 роках в РКП(б)-ВКП(б) відбувся новий сплеск внутрішньопартійної боротьби. Це пояснювалося як об'єктивними обставинами: проблемами в економіці і необхідністю визначитися із новою господарською стратегією, так і тим, що в партії після смерті В. Леніна виникло питання керівництва і лідерства, яке актуалізувалося напередодні чергового XIV з'їзду. Вивчення подій 1925-1926 років має неабияке значення для вирішення проблеми впливу внутрішньопартійної боротьби на політичний курс РКП(б)-ВКП(б). В сучасній історіографії приділяється увага висвітленню цих питань, проте залишається недостатньо вивченим склад опозиційних сил і причини тимчасового об'єднання партійних діячів із достатньо різними поглядами. Зокрема це стосується участі у внутрішньопартійній боротьбі на боці опозиції Н. Крупської.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед праць, що стосуються даної тематики, слід виділити, перш за все, монографію В.Куманева і І.Куликової «Протистояння: Сталін Крупська» [4], а також статтю С.Гончарової «Н.К.Крупська на XIV з'їзді ВКП(б)» [2]. До історії участі Н.Крупської у лавах опозиції побіжно звертається М.Капченко у «Політичній біографії Сталіна» [3]. Останнім часом виходять окремі статті з даної теми, де проблема участі Н.Крупської в опозиції розглядається з урахуванням нових архівних джерел [9].

Мета дослідження. Метою даної статті є висвітлення ролі Н.Крупської у внутрішньопартійній боротьбі в період 1925-1926 років, у формуванні і діяльності «нової опозиції». Дана робота заснована на матеріалах дискусій, стенограм засідань Політбюро ЦК ВКП(б) та XIV з'їзду ВКП(б).

Виклад основного матеріалу дослідження. В середині 1920-х років, особливо після публікації статті В.Леніна «Про кооперацію» в травні 1923 року, в історії кооперації радянського села почав переважати «ленінський кооперативний план».

Ленінські підходи відобразили у своїх брошурах О.Андреев («Кооперація у радянському будівництві») та О.Риков («Село, неп, кооперація»). Вони розглядали основні особливості кооперативного руху в країні, а також проблеми відносин кооперації із різними верствами сільського населення, розширення самодіяльності кооперації, намагалися окреслити сферу застосування кооперативної діяльності.

О.Риков вважав безперспективним розгортання колгоспного руху і активного запровадження партійних сил до кооперації. Задля збереження і укріплення кооперативної системи О. Риков пропонував відновити свободу виборів до кооперативних органів, відмовитися від методів адміністративного втручання в роботу кооперації, забезпечити в ній обов'язкову відповідальність виборних органів перед членами кооперативів та точне виконання статутів [6, с. 231-232].

З іншого боку, саме в цей період стало ясно, що погляди В.Леніна на сутність кооперації, її роль в економіці і в планах побудови соціалізму в Радянській державі значно змінилися в період 1921-1923 років. Цю динаміку спробував відобразити у передмові до збірки робіт В.Леніна «Статті і промови про кооперацію» (вийшла друком у 1924 році) її редактор М.Мещеряков. В.Ленін, писав М.Мещеряков, розумів, що немає «єдиних завдань, які б завжди стояли перед кооперацією» і тому вносив у кооперативну роботу «геніальну гнучкість тактики», без урахування якої неможливо виділити з ленінських робіт єдину систему поглядів. Тому протиріччя М.Мещеряков пояснював тим, що в березні 1921 року не можна ще було визначити точно, яку роль відіграватиме кооперація із впровадженням нової економічної політики і яких організаційних форм вона набуде. Накопичений досвід дозволив В. Леніну у своїх останніх працях зробити висновок про кооперацію як знаряддя соціалістичного будівництва, засіб виступу в соціалізм [5].

М. Бухарін уперше висловився з приводу двох стратегічних планів В. Леніна в своєму виступі перед зборами активу Московської партійної організації 17 квітня 1925 року. Цей виступ згодом було опубліковано під назвою «Про нову економічну політику і наші завдання» в «Більшовику» і «Правде» від 24 квітня 1925 року. М. Бухарін писав: «... нам здається, що коли ми переходили до нової економічної політики, у т. Леніна був при розв'язанні цієї проблеми один стратегічний план, а коли він писав свою статтю про кооперацію, тобто залишав нам останній заповіт в розумінні основ економічної політики, у нього був інший стратегічний план» [7, арк. 114-115]. Перший стратегічний план, за думкою М. Бухаріна, був окреслений в ленінській брошурі «Про продподаток» і полягав у тому, що кооперація, як важлива ланка держкапіталізму, має забезпечувати блок з капіталістичними елементами села задля подолання дрібнобуржуазної стихії. Другий план, що оформився в ленінській роботі «Про кооперацію», з'явився, як стверджував М. Бухарін, під дією позитивних змін в економіці і державному будівництві: «Якщо... в наших руках зосереджена дійсна економічна потужність, якщо ми володіємо дійсними могутніми економічними, господарськими висотами, то розв'язування економічного обігу нас не лякає». Тому за новим стратегічним планом кооперація мала слугувати блоку із селянством проти великого капіталу і проти залишків приватного капіталу взагалі. Роль кооперації полягала у тому, щоб розвиток дрібнобуржуазних господарських стимулів поставити в умови, коли він разом з приватним накопиченням забезпечує зміцнення господарства [1, с.10-14].

У відповідь на цей виступ М.Бухаріна Н.Крупська написала статтю «Чи були у Ілліча два стратегічні плани: один в 1921-му році, інший в 1923-му?» і надіслала її до «Правды». Н.Крупська зазначала, що кооперативна політика, на думку Леніна, покликана була полегшити перехід селянства до великого виробництва на засадах добровільного об'єднання дрібного товарного господарства. Написання статті «Про кооперацію», як вона підкреслювала, було викликане побоюванням В.Леніна, що окремі товариші, «захопившись сприянням дрібному виробництву, втратять перспективу, перегнуть палицю у бік капіталізму». Саме тому він підкреслював значення кооперації як «паростка господарської форми майбутнього» [2, с. 51-52]. За її словами, В.Ленін пропонував «скористатися капіталізмом», у тому числі кооперативами і дрібнотоварним селянським господарством, «як засобом для зміцнення крупного виробництва і для усупільнення дрібного виробництва» в колгоспах [9, с. 80].

В статті «Ще раз до питання про нашу політику на селі» М. Бухарін піддав критиці погляди Н. Крупської, висловлені нею у роботі «Чи були у Ілліча два стратегічні плани...». Зокрема, він спростовував підозри, що партія вигадала собі концепцію, щоб виправдати зростаючу орієнтацію на «нову буржуазію», а також, що вона стала маріонеткою в руках нового капіталізму. З точки зору М.Бухаріна, факти, навпаки, свідчили про

зростання державної індустрії, регулювання руху приватного торгового капіталу, посилення міста у порівнянні з селом та великого державного виробництва - із дрібним, створення і зростання кредитної системи, а також посилення «соціальної могутності» робітничого класу [7, арк. 57-58].

З метою недопущення широкої дискусії з цього питання Політбюро ЦК РКП(б) заборонило друк обох статей. Л.Каменєв на XIV з'їзді ВКП(б) стверджував, що стаття Н. Крупської надійшла до «Правды» наступного дня після появи статті М.Бухаріна «Про нову економічну політику і наші завдання», проте за її публікацію проголосували лише він сам і Г. Зінов'єв [10, с. 270]. Можна припустити, що саме ця обставина стала причиною того, що Н.Крупська почала шукати можливості висловити свою позицію іншим чином, і врешті зблизилася з іншими опозиційно налаштованими членами партії.

Погляди Н.Крупської відіграли значну роль у появі платформи так званої «нової опозиції». 1 жовтня 1925 року Н.Крупська, Г.Сокольников, Г.Зінов'єв та Л.Каменєв підписали так звану «секретну доповідну записку», де йшлося про помилкову політику партії на селі. Автори документа вважали, що існують дві перепони правильній політиці на селі: нерозуміння того, що середняк є центральною фігурою в селі, а також «замазування» класової боротьби на селі, ролі та росту куркуля [7, арк. 91].

Більшість надала розгорнуту відповідь на опозиційну записку. Документ «Про фракційну платформу чотирьох» підписали М.Бухарін, Ф.Дзержинський, М.Калінін, В.Куйбишев, В.Молотов, О.Риков, Я.Рудзутак, І.Сталін, М.Томський. У тексті відповіді містилися зустрічні звинувачення опозиції в невір'ї у можливість середняцької маси поступово, хоч і повільно, рухатися до соціалізму через кооперацію [7, арк. 70]. Слід зазначити, що головний удар критики припав все ж на долю Г.Зінов'єва, у статті якого «Філософія епохи» з підзаголовком «В очікуванні XIV з'їзду» говорилося про небезпеку переходу ініціативи до приватнокапіталістичного господарства, яке «нео-хоче дає себе використовувати» задля будівництва соціалізму [7, арк. 255-269].

На XIV з'їзді ВКП(б) Н. Крупська отримала можливість вступити у відкриту полеміку з М. Бухаріном. У своєму виступі вона застерегла партію від надмірного захоплення економічними успіхами і звинуватила М. Бухаріна в тому, що він теж піддався цьому загальному настрою, мимоволі вдаючись до замовчування «відомих капіталістичних відносин». Н. Крупська наголосила на тому, що говорити про соціалістичну диктатуру пролетаріату і не згадувати капіталістичну небезпеку означає ідеалізувати радянський лад. В. Ленін, за її словами, не створював два стратегічні плани, а лише окреслив у брошурах «Про продподаток» і «Про кооперацію» єдиний процес перетворення «кооперативного капіталізму» на соціалістичні відносини за умови переходу кооперації від дрібного до великого виробництва [10, с.161-163]. Проте виявилось, що представники більшості не збиралися

дискутувати з Н.Крупською із цих принципових питань. Показовою в цьому сенсі є фраза Ом. Ярославського про те, що представники опозиції «...виставили далекобійну гармату на кшталт Зінов'єва із співповіддю та Крупської, щоправда, це вже не така далекобійна, а досить слабка гармата» [10, с.202]. Натомість обговорення торкнулося окремих її висловлювань. Виступаючи на засіданні 20 грудня 1925 року, Н. Крупська заявила: «Наш з'їзд має турбуватися про те, щоб виробити вірну лінію... Не можна заспокоювати себе тим, що більшість завжди права. В історії нашої партії були з'їзди, коли більшість була не права. Згадаймо, наприклад, стокгольмський з'їзд», маючи на увазі ІV (об'єднувальний з'їзд) РСДРП, на якому більшовики мали менше мандатів, ніж меншовики [10, с. 165-166]. 23 грудня 1925 року вона була змушена виступити з поясненням сказаного: «Ціла низка ораторів вказувала на те, що ... я хотіла сказати, що в наступному буде така ж боротьба, як після стокгольмського з'їзду», і заявила, що мала на увазі тільки те, що «яка б більшість не була на з'їзді, кожен член з'їзду має ретельно розбиратися у всіх питаннях і спільно шукати рішення» [10, с. 421]. У своїх виступах цю окрему фразу згадали Ом. Ярославський, Г. Орджонікідзе, М. Томський, К. Ворошилов, І. Зеленський, О. Риков.

Об'єднання лідерів нової опозиції відбулося в квітні-липні 1926 року. Вже на липневому пленумі Л. Троцький представив «заяву 13-ти», пізніше названу «декларацією», підписану разом із Н.Крупською такими діячами, як І.Бакаєв, М.Лашевич, М.Муралов, Г.П'ятаков, Г.Зінов'єв, Л.Каменев. В цьому документі опозиція звинувачувала ЦК у відмові від курсу на світову революцію і недооцінці негативних наслідків непу. Можна припустити, що ЦК ВКП(б) вдався до розгляду дій Н.Крупської в жовтні 1926 року, саме намагаючись розірвати її зв'язки з опозицією. Так, 6 жовтня М.Бухарін, О.Риков і М.Томський звернулися із заявою до Політбюро ЦК, де вимагали «відкрито відмежуватися від усляких аналогій зі стокгольмським з'їздом і припинити всі і всілякі погрози партійним розколом, сигнал до чого був даний у промові тов. Н.К.Крупської на XIV з'їзді і підтриманий всією опозиційною більшістю на чолі з тов. Троцьким» [8, Т.2, с. 430-434].

На засіданнях Політбюро ЦК ВКП(б) 8 і 11 жовтня 1926 року, присвячених внутрішньопартійному становищу, одним із пунктів обговорення стало питання про виступ Н.Крупської на XIV з'їзді ВКП(б). І. Сталін, зокрема, наголосив, що «свідомо чи несвідомо» Н. Крупська першою кинула ідею розколу на з'їзді, а потім «пояснила так, що гірше стало» [8, с. 390]. Він заявив, що Н.Крупській «було доручено» на з'їзді згадати у своєму виступі стокгольмський з'їзд, тому що ця аналогія «те-

пер гуляє по лавах партії», «питають ... що це за стокгольмський з'їзд і чому саме з ним пов'язують ідею розколу» [8, с. 416]. Схожу думку висловив В.Молотов, який вважав, що Н.Крупська мала на меті «на це натякнути» [8, с. 417]. Натомість Г.Сокольников у своєму виступі припустив, що більшість має мету «нанести удар Н. Крупській» і для цього вигадує неіснуючі протиріччя [8, с. 393]. Г.Зінов'єв висловився ще більш категорично, заявивши, що має місце спроба «натравити» і «тероризувати» Н.Крупську [8, с. 404].

Л.Каменев спростував заяву про навмисне висловлювання, стверджуючи, що «людина під час промови згадала про стокгольмський з'їзд і сказала» [8, с. 418]. Ом.Ярославський представив на засіданні опозиційні листівки, в яких Н.Крупську зараховано до числа «опозиційних вождів» разом із Г.Зінов'євим, М.Лашевичем, Л.Троцьким та Л.Каменевим. Крім того, прокламації фактично повторювали сказане Н.Крупською на з'їзді щодо співвідношення сил більшості і меншості у партії: «Група осіб, що ніяк і нічим не проявили себе ... оголошують опозицією більшість партії, тобто наші лави, в яких зараз все найкраще, що може запропонувати партія пролетарської диктатури ... «опозиція» - це апарат ... сталінського ЦК, а ядро партії - ми, що об'єднують навколо себе все насправді пролетарське, справді революційне і комуністичне» [8, с. 396].

За словами Ом.Ярославського, підписавши опозиційну платформу, Н.Крупська автоматично несла відповідальність за поширення ідеї розколу у партії, не кажучи вже про її посилання на приклад протистояння більшовиків із меншовиками [8, с. 399]. У остаточній редакції постанови Політбюро Н.Крупську вирішили не згадувати, обмежившись загальними формулюваннями про відмежування від аналогій зі стокгольмським з'їздом і недопущення партійного розколу. За це рішення проголосували сім членів Політбюро ЦК із восьми присутніх [8, с. 417-418]. Проте сам факт такого обговорення, ймовірно, переконав Н.Крупську більш не брати участі в політичній боротьбі на боці опозиції.

Висновки. Таким чином, Н. Крупську спонукало до участі у внутрішньопартійній боротьбі занепокоєння поточним політичним і економічним курсом, що, на її думку, сприяв розвитку капіталістичних елементів села. Проте їй не надали можливості відкрито виступити із цією критикою, а її позицію щодо внутрішньопартійних проблем було засуджено як помилкову, що і спричинило її відхід від активної політичної діяльності. Можна стверджувати, що хоча в цілому приєднання Н. Крупської до опозиції було ситуативним, вплив її поглядів на формування платформи «нової опозиції» потребує подальшого вивчення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бухарин Н. О новой экономической политике и наших задачах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.magister.msk.ru/library/politica/buharin/buhan008.htm>
2. Гончарова С. М. Н. К. Крупская на XIV съезде ВКП(б) [Текст]. /С. М. Гончарова. //Вопросы истории КПСС. – 1990. – №10. – С. 46-58.
3. Капченко Н. И. Политическая биография Сталина. Том II. [Текст]./Н. И. Капченко. – Тверь: Северная Корона, 2006. - 1455 с.
4. Куманев В. Куликова И. Противостояние: Крупская – Сталин [Текст]. /В. А. Куманев, И. С. Куликова. – М.:РАН, Отделение

истории, 1994. – 251 с.

5. Мещеряков Н. Ленин и кооперация [Текст]. /Н. Мещеряков.//Заметки о Ленине [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://comm.voroh.com/books/lenin/lenik.html>

6. Никонов И. И. Роль кооперации на этапе социально-политических альтернатив развития общества [Текст]. /И. И. Никонов.// Кооперация. Страницы истории. – М.:Ин-т экономики РАН и др., 2002. - Вып. 9. - 312 с.

7. Російський державний архів соціально-політичної історії. Ф. 84. Оп. 2. Спр. 24.

8. Стенограммы заседаний Политбюро ЦК РКП(б) - ВКП(б).1923-1938 гг. В 3 т. [Текст]. /[Под ред. А. Ю. Ватлина и др.]. – М.:РОССПЭН, 2007 – 672 с.

9. Титов В. Ю. К истории дискуссии о путях развития России в середине 20-х годов XX века [Текст]. /В. Ю. Титов.// Известия ИГЭА.– 2006. – № 1 (46). – С. 80-83.

10. XIV съезд Всесоюзной коммунистической партии (б). Стенографический отчет [Текст]. – М.:Госиздат, 1926. – 1026 с.